

Uyumbaji wa Uundaji wa Akronimu katika Lugha ya Kiswahili

Y. I. Rubanza

Utangulizi

Maendeleo na mapinduzi ya kiuchumi yaliyoletwa na soko, yamepelekea kuleta maendeleo ya lugha za Kiswahili na Kingereza hasa katika matumizi ya akronimu. Maendeleo hayo yameongeza matumizi ya dhana mpya kwa kutumia akronimu za Kiswahili. Katika makala hii fupi tutaangalia changamoto zinazowakabili wataalamu katika kuunda akronimu, na ni kwa kiasi gani wanazingatia kanuni za lugha ya Kiswahili. Vyanzo vya data zitakazotumika hapa ni: (1) hadidu za rejea za bunge, (2) magazeti. Data nyingi zinahusu (1) uchumi, na (2) elimu.

Akronimu ni nini?

Akronimu ni aina ya vifupisho. Akronimu kwa kawaida huundwa kwa kutumia herufi za mwanzo za maneno. Kwa mfano, UKIMWI ni akronimu inayotokana na UPUNGUFU WA KINGA MWILINI (tafsiri ya AIDS). Hata hivyo, si lazima herufi zote katika maneno ziwakilishwe. Kwa mfano katika Kiswahili herufi W katika UPUNGUFU WA KINGA MWILINI haiwakilishwi katika Akronimu UKIMWI; kama ingewakilishwa ingesomeka "UKIWAMWI" au UKIWMWI. Kanuni ya jumla ya lugha ya Kiswahili kufuata muundo wa silabi, yaani konsonanti+ irabu, hufuatwa. Katika lugha ya Kingereza pia kuna ughairi katika uundaji wa Akronimu, kwa mfano, OXFAM (Oxford Committee for Famine Relief), na SCUBA (Self-Contained Underwater Breathing Apparatus) ambayo huchukuliwa bila kuzingatia herufi za mwanzo za maneno hayo. *Aina Tatu za Akronimu: Chimbuko, Uundaji na Matumizi.*

Kwa kawaida akronimu za Kiswahili zinaweza kugawanywa katika makundi matatu: kundi la kwanza hutokana na lugha za kigeni, hasa Kiingereza; na kundi la pili Kiswahili na lugha nyingine; na kundi la tatu ni zinazotumia herufi sawa na zile za Kiingereza. Hapa tutaziangalia aina hizi.

Akronimu kutoka lugha za Kigeni

Hizi hufuata kanuni ya kutafsiri maana kamili na kutumia herufi kubwa. Mifano ni hii ifuatayo:

(i) NSGRP National Strategy for Growth and Poverty Reduction Programme	MKUKUTA	Mkakati wa Kukuza Uchumi na Kuondoa Umaskini Tanzania
(ii) PEDP Primary Education Development Plan	MMEM	Mpango Maendeleo wa Elimu ya Msingi
(iii) PRSP Poverty Reduction Strategic Paper	WMUU	Waraka wa Mkakati wa Upunguzaji wa Umasikini

Njia hii ni ya moja kwa moja katika upatikanaji wa akronimu za Kiswahili kutoka lugha ya Kingereza. Ukiachilia WMUU, akronimu nyingine zinatamkika katika Kiswahili kwa kuundwa kutokana na mkururo wa herufi za mwanzo. Cha kushangaza ni kwa nini WMUU haikuwa WAMUU. Huu ni moja ya mifano ya kukosekana umadhubuti katika uundaji wa akronimu za Kiswahili kutokana na Kingereza.

Akronimu zitokanazo na Kiswahili

Mifano ya uundaji huu ni hii:

- (i) MEMKWA Mpango wa Elimu ya Msingi Kwa Waliokosa
- (ii) MKURABITA Mpango wa Kurasimisha Rasilimali na Biashara za Wanyonge Tanzania
- (iii) MUKEJA Mpango wa Uiwano Kati ya Elimu ya Watu Wazima na Jamii

Njia hii ya pili ni ya kipekee kutokana na ukweli kuwa dhana inayobebwa na akronimu hutokana na lugha ya Kiswahili. Unaweza kukuta akronimu MEMKWA na MKURABITA hutumika katika maandishi ya Kingereza kama mifano katika hotuba zinazotolewa na wanasiasa na mara kwa mara hutumika katika magazeti.

Kama tulivyotanabahisha awali akronimu hizi hazifuati moja kwa moja kanuni ambayo inazitaka ziundwe kwa kutumia herufi za mwanzo za kila neno. Tulichoshuhudia katika mifano hiyo hapo juu ni kuwa baadhi ya herufi katika neno zimeachwa, kwa mfano Watu Wazima katika Akronimu ya MUKEJA

Akronimu zinazotumia herufi sawa na zile za Kiingereza

Ipo mifano inayotumia herufi sawa za akronimu kama zile za Kingereza. Hii inamaanisha kuwa hakuna herufi zilizotumika kuoanisha visawe vya Kiswahili.

Tanzania Social Action Fund	TASAF	Mfuko wa Maendeleo ya Wananchi
Higher Indebted Poor Countries	HIPC	Nchi Masikini zenye Madeni Makubwa Sana
Public Expenditure Review	PER	Tathimini ya Matumizi ya Fedha za Serikali

Kuna machapisho mengi ya Kiswahili ambayo akronimu hizi huandikwa kama zilivyo. Kwa mfano, hotuba ya aliyekuwa waziri mkuu, Sumaye aliyoitoa Bungeni mwaka 2004. alisema kuwa:

“...Kwa mfano serikali imeanisha Mfuko wa Kuongeza Uwezo wa Wananchi katika Maendeleo ya jamii TASAF kutokana na fedha za mkopo.”

“....For example the Government has established the fund to empower people in their development (TASAF) from finances obtained from the World Bank”

Unaweza ukahoji kuwa ni kwa nini akronimu za Kiswahili hazitumiki? Kwa mfano Mfuko wa Kuongeza Uwezo wa Wananchi ingekuwa vyema kama ingeunda akronimu MKUWA. Hii inakubalika na kanuni ya kutamkika inaweza ikatumika katika maneno mengine. Pia akronimu TASAF inasikika kama la Kiswahili. Kwa upande mwingine HIPC Nchi Masikini zenye Madeni Makubwa Sana ingekuwa vigumu sana kuunda Akronimu “NMAMAMASA!!” Hii huenda ikawa sababu ya kukosekana kwa Akronimu kwa dhana hiyo.

Athari za Akronimu Zinavyotokana na Maneno ya Kiingereza katika Kiswahili

Mbinu tatu zinazotumika katika kuunda akronimu kutoka katika lugha ya Kiingereza kwenda lugha ya Kiswahili zina athari kadhaa katika lugha ya Kiswahili. Pamoja na kuwa mchakato mzima unaitajirisha lugha ya Kiswahili kimsamiati katika kukabiliana na dhana mbalimbali Kitaifa na hata Kimataifa, zipo athari mbalimbali zinazoikumba lugha hii. Miongoni mwa athari hizo, ni hizi zifuatazo:

Athari katika Matamshi

Kama ilivyotajwa hapo awali, licha ya kuwa matamshi hupendelewa zaidi na watumiaji wa lugha kutokana na wepesi wake, hayawezi kuwa nyenzo ya msingi inayoweza kutumika kuunda vifupisho. Ni jambo la kawaida kwa lugha kukopa maneno kutoka katika lugha nyingine, na kuwa maneno hayo pamoja na mambo mengine huwa na kiwango kikubwa cha usimilishaji ikiwemo ule wa matamshi. Vivyo hivyo akronimu zinaweza kukopwa kutoka lugha moja kwenda lugha nyingine.

Hata hivyo, mbinu hii inakuwa na mashiko zaidi pale tunapochunguza akronimu za Kiingereza zinavyotamkwa katika Kiswahili kiasi cha kudhani kuwa ni za Kiswahili kwa kuwa zinaswalilishwa. Mfano wa akronimu hizi unaweza kubainishwa katika sentensi zifuatazo:

NEC kukutana Ijumaa (Mtanzania 23.4.06)

Watumishi wa Hatimiliki CDA wamulikwe (Mtanzania 23.4.06)

MOJCA, USAID na AJAAT katika vita dhidi ya UKIMWI (Mtanzania 2.4.06)

NGOs za mifukoni zaamriwa kuondoka Tarime (Mtanzania 5.1.06)

Ukiangalia akronimu hizi, utaona kuwa zote ni za Kiingereza lakini zinatumiwa katika maandishi ya Kiswahili kiasi kwamba mtu anaweza kudhani kuwa ni

za Kiswahili. Katika lugha ya Kiingereza, akronimu hizi zinasomeka kama ifuatavyo:

National Executive Committee (NEC)
Capital Development Authority (CDA)
Non Governmental Organisations (NGOs)

Kwa watu ambao ni mahiri wa lugha zote mbili, hili linaweza lisiwe tatizo kwao. Lakini watu wasiojua Kiingereza, itakuwa vigumu kwao kutambua maana iliyokusudiwa. Kwa mfano, wengi wetu tunaweza kupata ugumu katika kichwa cha habari hapo juu kisemacho:

MOJCA, USAID na AJAAT katika vita dhidi ya UKIMWI.

Hii ni kutokana na kutumika kwa akronimu ambazo hazijazoeleka kwetu, yaani MOJCA, USAID na AJAAT.

Athari katika Ukubalifu

Ili akronimu ikubalike haraka (katika lugha ya Kiswahili) haina budi kuweza kutamkika, isiwe ndefu kupita kiasi, na isiwe mwiko. Mifano kama hii ni DAWASA, TANESCO, VAT, MOI na UDASA. Mifano hiyo hapo juu, MOJCA, USAID na AJAAT, itakuwa vigumu kukubalika kama akronimu.

Upotoshaji wa Akronimu

Tatizo jingine tunaloweza kulibaini katika magazeti ya Kiswahili ni matumizi ya akronimu ambazo zinaonekana kama ni za Kiswahili wakati kiuhalisia ni akronimu za Kiingereza. Mifano ifuatayo inaweza kuthibitisha hilo:

Benki ya UBA (United Bank of Afrika) yawakumbuka watoto wanaotaabika (Mtanzania 29.05.06 uk.3)
Wakazi wa Chang'ombe waishukuru DUWASA (Dodoma Urban Water and Sanitation Authority) (Mtanzania 29.05.06)

Tatizo jingine ni kwamba baadhi ya akronimu za Kiswahili haziandikwi kwa kufuata muundo wa Kiswahili. Mfano ni CCHAUT yaani Chama Cha Usomaji Tanzania. Katika majadiliano na mwenyekiti wa Chama hiki (Prof. Madumulla) nilibaini kuwa, badala ya muundo uliotarajiwa kama ulivyobainishwa hapo juu, akronimu ya chama hiki ni CHAUTA. Sababu zilizotolewa ni kuwa CHAUTA ni akronimu ambayo imekuwa ikitumika katika asasi nyingine nyingi.

Matamshi ya alfabeti za Kiswahili

Tatizo la mwisho, ni kwamba utaratibu wa zamani wa kufundisha matamshi ya alfabeti ya Kiswahili haufundishwi mashuleni. Hapo awali alfabeti za Kiswahili zilikuwa zikifundishwa zitamkwe kama ifuatavyo:

Kiswahili: A BE CHE DE E FE GE HE I JE KE LE NE
O PE RE SE TE U VE WE YE ZE.

ambazo ni tofauti na Kiingereza: A B C D E F G H I J K
N O P Q R S T U V W Y X Z.

Kwa utaratibu sahihi, akronimu kama CCM zilipaswa kuwa CHECHEME.

Hitimisho

Tumeona kuwa: (1) hakuna uwiano katika uundaji wa akronimu za Kiswahili, na (2) kuna mtindo ulioibuka wa kutumia akronimu za Kiingereza katika maandishi ya Kiswahili. Kutokana na hali hii, tunapendekeza kuwa: (1) wanaisimu waandae mwongozo wa namna ya kuunda akronimu, (2) maandishi wa habari na maandishi wa kumbukumbu za bunge waepuke kutumia akronimu za Kiingereza wanapoandika kazi zao kwa Kiswahili.